

הרב שלמה רוזנפלד

חובת האם במצוות החינוך

2. התפתחות מאוחרת שמשמעותה התקדמות 3. הרצון לבניה ונתינה ג. תנאים יסודיים : עדיפות הבית והצניעות סיכום	פתיחה א. מצוות החינוך בכלל וחובת האם בפרט. ב. שדרוג חובת האם בחינוך, בימינו, במישור המחשבתי 1. ניצול חיובי של הזמן הפנוי
---	---

פתיחה

החונן לאדם דעת, חנן את דורות אלה בפיתוח המדע, בארגון מחודש של החברה, בייעול זמנה ובהקלות משמעותיות של קשיי החיים בכלל. הראייה קוק כותב על התפתחות הבריאה בכלל, שהרי זה תלוי גם בהתפתחות המוסרית של האנושות. משמע, שיש לראות באור חיובי את ההתפתחות הטכנולוגית והחברתית, כביטוי להתפתחות המוסרית של האדם.

כתוצאה מההתפתחות הנ"ל, גם מעמד האם השתנה בדורות האחרונים בכל מיני מישורים: היא מתחזקת את הבית במעט זמן מבעבר, שהרי ההתפתחות הטכנולוגית מייעלת את העבודה ואת הזמן הכרוך בכך. היא יוצאת לעבודה מחוץ לבית, גם כדי לעזור בפרנסת הבית וגם לתרום לחברה, וגם להרגיש שותפה מלאה בחברה. היא אף תופסת מקום חשוב במערכת החינוך, בגילאים השונים.

אנו רוצים לדון במחויבות העקרונית של האם בתחום החינוך, הן במישור ההלכתי והן במישור האמוני. כ"כ, כיצד מתורגם הדבר בימינו, לאור ההתפתחויות הנ"ל.

א. מצוות החינוך בכלל וחובת האם בפרט

מצוות החינוך נזכרת בתורה בהקשר של לימוד תורה, שנאמר:
"וְלַמִּדְּתָם אֶת בְּנֵיכֶם".

(דברים י"א, י"ט)

ובהקשר של סיפור יציאת מצרים, שנאמר:
"וְהִגַּדְתָּ לְבְנֶךָ..."

(שמות י"ג, ח')

לכאורה, עניין החינוך למצוות, לא נזכר במפורש בתורה. אמנם, הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (פי"ז, הכ"ח) לומד זאת מהפסוק המפורסם במשלי כ"ב, ו': "חנוך לנער ע"פ דרכו". ואכן הגמ' בסוכה (כ"ח, ע"ב) מסיקה שחינוך הבן לסוכה אינו מהתורה, כפי שהשתמע בתחילת העניין, אלא שזה מדרבנן והפסוק מהווה רק אסמכתא.

אמנם, הגר"א מוצא מקור במשנה, שהאב חייב לחנך את בנו למצוות ולא רק להפרישו מאיסורים. לכן כותב בהערותיו לשו"ע, אורח חיים סי' שמ"ג, בדיני קטן בשבת, וז"ל:

"דאף לחנכו חייב, כמו שאיתא ביומא פ"ב, ע"א (שם במשנה: התינוקות אין מענין אותן ביום הכיפורים, אבל מחנכים אותן לפני שנה ולפני שנתיים, בשביל שיהיו רגילים במצוות), וב"י פי' כן בדברי הרמב"ם וכמו שכתב בהג"ה (הרמ"א בסעיף הני"ל), וי"א דלא (שייך חינוך לבית דין אלא לאב בלבד)".

(ד"ה אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו)
ה"משך חכמה" מוצא מקור מהתורה, לחובת החינוך למצוות עשה, כפי שרגיל לעשות בדיני חז"ל, למצוא להם בסיס במקרא, אף שלא נזכרו על ידם במפורש. המקור הוא בספר בראשית בו הקב"ה מעיד על אברהם:

"כִּי יִדְעֶתְיוּ לְמַעַן אֲשֶׁר יַצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָדְךָ ד' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט".

(י"ח, י"ט)

בעניין חובת האם, מצאנו בגמ' בנזיר (כ"ט, ע"א) שהאב חייב לחנך את בנו במצוות ואין האישה חייבת לחנך בנה במצוות, לדעת ריש לקיש. לכן, לדעתו, נזכר שם במשנה ש"האיש מדיר את בנו בנזיר, ואין האשה מדרת את בנה בנזיר". לדעת ר' יוחנן, הלכה היא בנזיר, ולא ברורה שיטתו בעניין חינוך בכלל. אמנם, המגן אברהם (סי' שמ"ג אות א') מבין בגמ' הני"ל בנזיר, שזאת מסקנת כולם, שאין האישה חייבת בחנוך בנה. ואף מעשה הלני המלכה, שהושיבה בניה בסוכה, היא החמירה על עצמה. מסביר שם ה"מחצית השקל", שכיוון שלא מצאנו מי שחולק על ריש לקיש, אין לנו להמציא מחלוקת חדשה, וכנראה, שאף ר' יוחנן מודה לריש לקיש בעניין זה. אמנם, כבר בתרומת הדשן סי' צ"ד, מביא דעות שכן רצו ללמוד, שגם האם חייבת בחינוך בנה, כפי שמצאנו את הלני המלכה בסוכה (בי, ב') שהושיבה בנים בסוכה. בתחילת דבריו נוטה לפטור אך בסופם לא מכריע לגמרי. גם ב"מחצית השקל" הני"ל מביא דעות שמבינות שדעת ר' יוחנן, שהאם כן חייבת בחינוך. גם המשנה ברורה מזכיר דעות אלה, הן בסימן שמ"ג, סק"ב וכן בסימן תרט"ז, סק"ה. גם ערוך השולחן מבין כן בסימן שמ"ג אות א'.

כיוון ביניים מובא בכף החיים בשם פתח הדביר¹:

"שכל זמן שאביו קיים אין חיוב חינוך על האם ולא על אחרים. אבל כשמת האב איתיה לדין חינוך על האם ועל אחרים ואפילו במצוות שאין קיומן אלא בהוצאת ממון כמו סוכה ולולב וכדו',

¹ הרב חיים בנימין פונטריומולי, איזמיר, תרט"ו.

משום דאנן סהדי דניחא ליה ליתום בעשיית המצוות יעו"ש. והכי מסתברא".

(סי' שמ"ג, אות ט')

בספר "מקראי קודש" לרב משה הררי, ממשיך בכיוון זה, ומביא בשם הראשון הגר"מ אליהו שליט"א, שפסק באחד מפסקי הדין הרבניים, שאמנם האב חייב יותר מהאם, אך אם האב איננו או שאין באפשרותו לקיים מצוות החינוך, אזי חייבת בכך האם. אם כן, לחלק ניכר מהדעות, קיימת חובה על האם לחינוך ילדיה, כמו לאב.

נראה לומר מסברא, שגם האם חייבת בחינוך, ע"פ הגישה שנפסקה להלכה, שנשים חייבות ברמה מסוימת של לימוד תורה. ה"בית יוסף" באורח חיים (סי' מ"ז), בשם האגור (סי' ב'), אומר שנשים חייבות ללמוד במצוות שהן חייבות בהן, וכן מביא, הרמ"א ביורה דעה (סי' רמ"ו סעיף ו'). משום כך, "השאגת אריה" בסי' ל"ה, תמה על הרמב"ם, למה הוא פוטר נשים ממצוות כתיבת ספר תורה, הרי הן מחויבות בלימוד המצוות שלהן, כמו בברכות התורה, כדלקמן.

בעל שו"ת "בית הלוי" (ח"א סימן ו' וכן בהקדמה לספרו), מחדד גישה זאת ע"פ חילוקו המפורסם. לדעתו, דווקא במצוות לימוד תורה לשמה האישה פטורה אך לא מלימוד לשם קיום מצוות התורה, שבהן היא חייבת. וז"ל:

"דנשים בלימודן אינן מקיימות שום מצוות עשה, רק הוה מבוא לקיום המצוות, ונמצא דהלימוד אצלם הוה מבוא להתכלית שהיא קיום המצוות ולא הוה תכלית בעצמו, אבל באנשים הוה הלימוד גם מצוות עשה מעצמו וכמו הנחת תפילין וכדומה, ונמצא דהוה שתי בחינות, מבוא להמצוות וגם תכלית בפני עצמו".

בכיוון דומה הולך הגרש"י זווין בספרו "לאור ההלכה", שמחלק בין לימוד תורה וידיעתה. נשים חייבות רק בידיעת התורה, ואף זה רק בידיעה לשם תכלית של קיום המצוות ולא ידיעה כתכלית לעצמה.

לפי הדעות הנ"ל שהאישה חייבת ברמה מסוימת של לימוד תורה, תהיה השלכה גם לחובת החינוך. ללמד תורה לאחרים לשם לימוד, היא אכן פטורה, כיוון שאינה מצווה ללמוד לשמה, וכדברי הגמ' בקידושין:

"כל שאינו מצווה ללמוד גם אינו מצווה ללמד".

(כ"ט, ע"ב)

אך ללמד לשם קיום התורה, כיוון שהיא מצווה בקיום רוב מצוות התורה, בעיקר לא תעשה אך גם רוב מצוות עשה, ואפילו חלק מאלה שהזמן גרמן, ולאשכנזים הפוסקים כר"ת יכולות לחייב עצמן אף באלה שפטורות מהן ואף לברך עליהן - ממילא היא מצווה גם ללמדן לאחרים לשם קיום המצוות.

ראיה והשלכה הלכתית לסברא זאת, שנשים חייבות בלימוד תורה שלהן, מדברי המחבר בשו"ע:
 "נשים מברכות ברכת התורה".

(סי' מ"ז סעיף י"ד)

לפי ה"ביאור הלכה", מטעם זה אף מוציאות את האיש. אמנם כל זה להבנת הטעם הנ"ל בבית יוסף ובמגן אברהם. אך לגר"א, הטעם הוא שמברכות על התורה, כמו כל מצוות עשה שהזמן גרמא, שלפי הנ"ל יכולה לברך. לפי טעם זה, אומר ה"ביאור הלכה", שהיא לא תוכל להוציא את האיש, וא"כ לכאורה לפי הגר"א, הוא הדין בענייננו, בחינוך לאחרים, אולי לשיטתו אין חיוב בלימוד תורה והוא הדין בלימודה לאחרים. אמנם, יש לחלק גם לשיטת הגר"א, שזה רק לענין ברכת התורה, שמברכים ל"עסוק בדברי תורה" הכולל את עסק התורה לשמה, או להגדרת "בית הלוי" שהן לא חייבות בלימוד עצמו כתכלית בפני עצמו, שבזה נשים פטורות, מה שאין כן בקיום מצוות שלה או בשאר לימודיה שהיא חייבת כמו האיש, ממילא חייבת גם בחובת החינוך לקיומן, כמותו, שהרי "כל שמצווה ללמוד מצווה גם ללמד אחרים" (קידושין כ"ט, ע"ב).

ראיה והשלכה הלכתית נוספת לסברא זאת של חיוב האישה בלימוד מצוותיה וחובותיה, היא הבעיה האם יש לקום לכבוד אישה שהיא חכמה. הראשלי"צ הגר"ע עובדיה יוסף שליט"א, דן בדבר בספר "האישה וחינוכה" (ספר אמנה, עמ' 17-19), המביא בתחילה את גישת הראשונים והאחרונים שאין קימה לפני "אשת חבר" אלא מפני כבודו, ורק בחייו. אך מכריע כשיטת "ספר חסידים" (סי' תקע"ח), שיש לקום מפני אישה זקנה מדין של "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן", ומזה נלמד שהוא הדין מפני אישה חכמה, וכך מביא חבל אחרונים המשווים שני הדינים. במיוחד, יש לציין את דברי ה"פרי חדש" מכתב יד, הכותב:

"ונראה לי פשוט שחייבים לקום מפניה, מצד חכמתה, ואע"פ שאינה מצווה לעסוק בתורה, ואין לה שכר כל כך כמו האיש שמצווה ועושה, מ"מ לגבי אחרים אין נפקא מינה בזה, וכשם שחובה לקום מפני אשת חבר, כל שכן שצריך לקום מפני אישה חכמה שחכמתה מכוח עצמה".

הגר"ע יוסף מסיק שאכן יש לקום, ואפילו אם הדבר ספק, הרי זה ספיקא דאורייתא לחומרא. כ"כ משליך מזה שיש חובה על תלמידה לקום מפני מורתה שלמדה תורה מפיה, וכן שאסור לקרוא לה בשמה, כמו כל תלמיד לרבו. גם כאן נאמר את הסברא הנ"ל, שהשלכות האלה נובעות מתוך חיובה האישי ללמוד ברמה מסוימת את מצוותיה ולימודיה השייכים לה, וממילא היא נחשבת כחכמה. וכן, מכיוון שהיא

מצווה ללמוד את התחומים שלה, היא גם מצווה ללמד אחרים באותם תחומים, וא"כ היא נחשבת למורה לכל דבר. כמובן, שהאישה חייבת בלימוד חלקים נוספים של התורה, והם הצד האמוני והמוסרי, וממילא היא מצווה אף ללמדם לאחרים. בצד האמוני, למדנו זאת מכך שהן חייבות בהקשר השני של לימוד תורה, בסיפור יציאת מצרים:

"שאף הן היו באותו הנס".

(פסחים ק"ח, ע"ב)

וכמובא בשו"ע או"ח (סי' תע"ב, סעיף י"ד). חיוב זה בעניין יציאת מצרים, הוא "בניין אב" לכל עניני האמונה בהקב"ה. יעויין ברמב"ן על התורה, בסוף פ"י בא, המאריך בחשיבות סיפור יציאת מצרים וזכירתו בחלק ניכר ממצוות התורה, כדי להפנים בנו את האמונה בקב"ה. וז"ל:

"וכן כל כיוצא בהן מצוות רבות זכר ליציאת מצרים, והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלוקים".

(רמב"ן שמות י"ג, ט"ז ד"ה ולטטפות)

ואח"כ מוסיף, שדרך הנסים הגלויים שהיו ביצי"מ, נגיע להכרתו, גם בניסים שבמסגרת הטבע. וז"ל:

"שאיך לאדם חלק בתורת משה רבנו, עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם ניסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם".

(שם)

ממילא, כמו שהאיש מצווה לספר לאחרים עניינים אלה הקשורים לאמונה, ובעיקר לילדיו שנאמר "והגדת לבנך", הוא הדין האמא שהשוותה לאיש, חייבת ללמד את ילדיה ענייני האמונה הקשורים ליציאת מצרים. נימוק נוסף לחיובה לספר את ענייני יציאת מצרים ושאר ענייני האמונה, היא הסברא הנ"ל, ש"כל שמצווה ללמוד מצווה ללמד לאחרים".

ענייני המוסר, היו דרישה עיקרית שדרש הגר"א באיגרתו המפורסמת לבני ביתו, ובמיוחד לאשתו, אותה הדריך בחינוך ילדיה. לכן ציווה עליה:

"לא יתעסקו בדברים אחרים, רק יתעסקו בספרי מוסר, וישתדלו להתנהג תמיד לפי ספרי מוסר אלה".

(אגרת הגר"א)

ה"חפץ חיים", היה ערני לשינוי שחל בהשכלה בכלל ובלמוד הבנות בפרט. לכן הוא כותב בליקוטי הלכות על סוטה כ"א:

"בפרט אותן שמרגילין עצמן ללמוד כתב ולשון עמים, בוודאי מצווה רבה ללמד אותן חומש וגם נביאים וכתובים ומוסרי חז"ל כגון מסכת אבות וספר מנורת המאור, כדי שתאומת אצלן עניין

אמונתנו הקדושה. אם לא כן עלול שיסורו לגמרי מדרך ד' ויעברו על יסודי הדת ח"ו".

(ליקוטי הלכות סוטה כ"א)

כמובן שדברים אלה, שמגמתן היא רק מתוך חשש, ובחירת הלימוד מתוך העדפה מפני דברים גרועים יותר, נאמרו על רקע החידוש של לימודים בכלל וכן ההרס שגרמה ההשכלה בצורתה הלא מבוקרת. לעומתם, הלך הרש"ר הירש בנימוק חיובי בלימוד בנות בתחום זה, כחלק משיטתו העקרונית ללימוד הבנות. בעוד שבלימוד המקיף של תורה, הוא משייך זאת לבנים, הרי שבלימוד המביא ליראת ד' הוא משווה ביניהם:

"אמנם אותה הבנה של ספרותנו היהודית ואותה מידה של ידיעה המביאה לידי נאמנות אמיתית לתורה וליראת ד', שהיא תנאי לקיום קלה כחמורה של המצוות - **ידיעות אלה שייכות להשכלת הרוח והלב של בנותינו כמו בנינו**".

(ספר חורב פרק ע"ה)

שיטתו של רש"ר הירש, מתאימה יותר לתקופתנו, בה כל בת מתחנכת לכתחילה.

ממילא, גם בענייני המוסר חוזר הכלל הנ"ל, ש"כל המצווה ללמוד מצווה ללמד", מה שמחייב את האם ללמד את בתה תחומים אלה של התורה.

חיובים חינוכיים מיוחדים יש לאמא, והם: חינוך הילד בגיל צעיר, כאשר הוא קשור רגשית לאמו, וכן הבאתו לבית המדרש ע"מ ללמוד. המקור לכך הוא בחז"ל:

"כה תאמר לבית יעקב, אלו הנשים... כדי שיהו מנהיגות את בניהן לתורה".

(שמות רבה פ"ר כ"ח, אות ב')

ובפרוש הרד"ל שם:

"הדרכת הבנים לחנכן בקטנותם בתורה, תלויה בנשים, וכמ"ש ואל תיטוש תורת אמך. ואפשר פירוש מנהיגות, כמשמעו, שמוליכות בניהן לבית הספר, כמ"ש נשים במאי זכין".

כוונתו, למאמר הגמ' בברכות (י"ז, ע"א), שנשים מקבלות שכר על הבאת בניהן התינוקות לבית הכנסת, ללמוד לפני רבם. יש בדברים אלה, גם תביעה חינוכית וגם תביעה של אחריות לדאגה למסגרת הלימודית של הילדים.

ידועים דברי הגר"א ברוח זאת, באיגרתו הנ"ל:

"את הבנים שיחיו, הדריכי בדרכי ישרים - אז תרוי מהם נחת. אל תקמצי בשכר מלמדיהם והחזיקי מלמד קבוע בבית, כי גם הוצאות אלה אינן נכללות במה שנגזר על אדם מראש השנה לראש

השנה... אוי ואבוי לכל אלה, העמלים בעולם כדי להשאיר ממון לילדיהם. אמנם אין דבר טוב מבנים ובנות, אך רק אם יש בידיהם תורה ומעשים טובים. וידוע מה שאמרו חכמינו אגרי דנשי".
(אגרת הגר"א)

עד כאן במישור ההלכתי.

ב. שדרוג חובת האם בחינוך, בימינו, במישור המחשבתי

במישור המחשבתי, ישנן סיבות נוספות בימינו, המחייבות את עיסוקה של האישה בחינוך בני ביתה בפרט, וחינוך אחרים בכלל.

1. ניצול חיובי של הזמן הפנוי

הזמן הפנוי שנוצר בפועל עם התייעלות העבודה בבית, יצר חלל גדול שאפשר לנצלו לקידום העולם. התפתחות זאת, היא עובדה חיובית שאיננה רק אילוץ כפי שהיה בזמן ה"חפץ חיים", ביחסו להשפעה השלילית של ההשכלה. בימינו, האמא עוזרת ותורמת מאוד לפרנס את הבית גם בעבודות חוץ. לכן, יש חשיבות שעבודה זאת תהיה גם בתחומי החינוך והחברה, בהם יש לאישה רגישות ויכולת השפעה מיוחדת. אך עדיין זה נימוק מעשי.

2. התפתחות מאוחרת שמשמעותה התקדמות

מעשה האדם בבריאה, הם המשך מעשי הקב"ה. לכן, לפי הראייה קוק ב"עין אי"ה" אנו מברכים ברכת "בורא מאורי האש" על האש במוצאי שבת, שזה הדבר הראשון שהאדם יצר בעולם. וז"ל שם: "שלא לבד הבריאה האורגנית וכל יצורי בראשית הטבעים מעשי ידי ד' המה, והם ממלאים את תפקידם כפי שגזרה חכמתו הנעלה. כי אם גם כל הדברים המלאכותיים שהם ממעשי אנוש ותחבולותיו, שכל דור ודור מחדש בסתרי הטבע להוליד דברים חדשים ותולדות חדשות, כולם מעשה ד' המה. שיצר את הטבע באופן הראוי להתחבר עם שכל האדם שגם הוא הנהו חלק אחד מחלקי המציאות, שבכוחו להשלים ולהוציא אל הפועל את השלמת המציאות הטבעית, כל דבר בזמנו הראוי".

(עין אי"ה ח"ב, פ"ח אות א')

משמע, שכל התפתחות שהאדם מגיע אליה בשכלו, זה רצון הקב"ה. עתה נתקדם גם להתפתחות ההדרגתית של הבריאה.

כל מה שנברא מאוחר יותר, הוא משוכלל יותר וחשוב יותר. כך מצאנו בגמ' בסנהדרין, בעניין בריאתו של האדם, שנברא אחרון בבריאה, כדי שיכנס לדירה מוכנה. וז"ל:

"אדם נברא בערב שבת... כדי שיכנס למצווה מיד (וברשי"י: למצוה - שבת). דבר אחר, כדי שיכנס לסעודה מיד (וברשי"י: שימצא הכל מוכן, ויאכל מאשר יחפץ). משל למלך בשר ודם שבנה פלטרין ושיכללן והתקין סעודה ואח"כ הכניס אורחין".

(ל"ח, ע"א)

משמעות הדברים היא, שהאדם שהוא "נזר הבריאה" נברא, כשהעולם היה מוכן הן מבחינה מעשית והן מבחינה רוחנית. הראי"ה קוק ממשיך עיקרון זה גם ביחס להתפתחויות שונות בעולם. דברים חדשים ודעות חדשות יתפתחו בעולם, כאשר העולם יהיה יותר מוכן ברמתו המוסרית-רוחנית. **יש בכך ביקורת טבעית-אלוקית, השומרת על "קצב" נכון של התפתחות הבריאה.** וז"ל באחת מאגרותיו, בה הוא מפרש את המדרש, אודות הוצאת האדמה "עץ עושה פרי", ולא "עץ פרי עושה פרי":

"שלולא שהאדם בבחירתו איננו יכול לקבל רוב טובה הייתה הבריאה יותר מבורכת והיה טעם העץ דומה לפריו, שזה הוא אב לכל יתר הכוחות, שהיו יותר מבורכים, אבל מתוך שהאדם הוא עתיד לצאת מגדר היושר ברוב טובה, על כן זה היה המעצור המוסרי, שלא תשתכלל הארץ כראוי. וזהו פתרון לכל המגרעות התכנוניות הנמצאות בבריאה, שמבקרי היצירה עמלים בהם, ורק לכשישכילו את התאחדות כוח המוסר עם יתר כוחות המציאות, יבינו תוכן הדברים".

(אגרת צ"א)

ב"אדר היקר", ממשיך הראי"ה עיקרון זה. **אין זה רק מעצור להתפתחות לא רצויה, אלא יש גם חשיבות שתהיה התאמה גם בין המעשה ובין המוסר מלכתחילה:**

"הכל יודעים שהחכמה והכשרון הם מתיחשים אל היכולת, לחזק ולהאדיר את היכולת השכלי או את היכולת המעשי של האדם. המוסר אמנם עומד הוא לתקן את הרצון האנושי שיחפץ בטוב... זאת היא השקפה היותר אדירה לאחדות השלמת היכולת והרצון, בתכלית הגודל בשכלול האדם. אבל הכוח הגובר בכל הדרך המתמדת של התפתחות ועליית האדם ממדרגה למדרגה... הוא כוח המוסר והצדק (הרצון), שהוא יקיים ויפתח גם את החכמה והכשרון (היכולת)".

(פ"ד, עמ' ל"ו)

משמע, שגם התפתחות המדע והטכנולוגיה שהביאו לייעול וקיצור זמן העבודה בבית, הן מתאימות למצב המוסרי של האנושות, שלכן נותן לנו הבורא בדור זה את היכולת לכך. ממילא, גם שילובה של האישה במערכת העבודה והחברה, צריכה להיות מתאימה לרוח

הדברים האלה. כלומר, כל שילוב של האישה שיתרום לקידום המצב המוסרי והחברתי בעולם, יבטא את רצון הבורא בהתקדמות זאת. זה נכון בכל התחומים אך במיוחד בתחום החינוך, בו האישה יכולה לתרום לקידום החינוך. בעבר, היה זה אצל כל אחת בבית שלה, כשעיקר החיוב היה על האב והיא אף הייתה שותפה כדברי הגמ' בברכות הנ"ל, המציינת שהאם דאגה להביא את הילד ללימודים. אך היום, כאשר מערכת החינוך מקיפה את כל הילדים והמבוגרים באופן ארצי, הרי שתקנת רבי יהושע בן גמלא, להרחבת והטלת חובת החינוך על הציבור, בנוסף להורים, קיבלה משנה תוקף. ממילא, גם שותפות האישה בחינוך הילדים מקבל משמעות רחבה, להיות חלק מצוות ההוראה של החינוך הציבורי. בכך היא תורמת תרומה חשובה בקידום הרמה המוסרית של החברה.

3. הרצון לבניה ונתינה

היכולת לעסוק בעוד תחומים בנוסף לעבודות הבית, נותן לאישה את ההרגשה שהיא שותפה להקב"ה בעוד תחומים של בניין העולם המעשי והחברתי, כמו האנשים.

הרצון להיות שותף לקב"ה, בא לידי ביטוי אצל כל היצורים בסיום הבריאה: "אשר ברא אלוקים לעשות", שמשמעותו נתינת כוח לכל היצורים לעשות דמותם, כדברי האבן עזרא והרד"ק, ואצל האדם בפרט: "וכבשוה", שמשמעותו לפי הרמב"ן:

"נתן להם כוח וממשלה בארץ לעשות כרצונם... ולבנות ולקור נטוע, ומהרריה לחצוב נחושת".

(בראשית א', כ"ח ד"ה וכבשוה)

במיוחד, שותף האדם להקב"ה, בבנין אדם כמוהו, כלומר, ביצירתו, בחינוכו ובעיצובו להיות אדם ישראלי, העובד את ד'. לכן נצטוונו במצוות לימוד התורה: "ולימדתם אתם את בניכם" או "ושננתם לבניך", הדגש החוזר כאן הוא דווקא הבנים, אע"פ שהכוונה לכל התלמידים. ומביא החינוך:

"ואמרו חז"ל בניך אלו תלמידך, וכן אתה מוצא שהתלמידים קרויים בנים, שנאמר ויצאו בני הנביאים... שורש מצווה זו ידוע כי בלימוד ידע אדם דרכי השי"ת, וזולתו לא ידע ולא יבין, ונחשב כבהמה".

(מצווה תי"ט)

משמע, העמדת תלמידים זה כמו בנים, ושניהם זה מלשון בנין, כלומר בכך ממשיכים לבנות את העולם. כך מסביר רש"י בפרשו לבראשית (ה', כ"ח) על הפסוק: "ויחי למך... ויולד בן", ורק אח"כ נאמר: "ויקרא את שמו נח - שממנו נברא העולם".

פרוש זה נובע מתוך ההדגשה שרק אצל למך נזכר שהוליד בן ורק אח"כ נזכר שקרא לו בשם נח, דבר שלא נזכר אצל הזורות האחרים. המהר"ל בפרושו "גור אריה" על התורה, ממשיך כיוון זה אף אצל הבת:

"לפי שהבן הוא בניינו של אביו ואף לשון בת שורשו בנת אלא שהנו"ן מובלעת".

(פ"ה, כ"ה)

משמע, שגם הבן וגם הבת ממשיכים לבנות את העולם כאשר הם ממשיכים בדרך בה לימדו אותם הוריהם.

כך מסבירים פרשנים שונים את הפסוקים בהם מדגישים או כופלים הכתובים את התולדות של אבותיהם. כגון:

"וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אֲבִרְהֵם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק".

(בראשית כ"ה, י"ט, ברד"ק, חזקוני, העמק דבר ועוד).

וכן:

"וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף".

(שם ל"ז, ב', ברש"י ועוד)

רצה הכתוב לומר, שתולדות האב הוא בזה שהבן הלך בדרכי אביו. ממילא, הוא הדין לתלמידים הממשיכים את רבותיהם, כיוון שהכתוב קראם בנים, ובימינו, התלמידות הממשיכות את מורותיהן, הרי בכך הם בונים את העולם. ממילא, העמדת תלמידות ע"י האמהות, היא תהליך חשוב של שותפות עם הקב"ה בבניין העולם.

הרצון לנתינה, אף הוא ביטוי פנימי עמוק של האדם, להיות דומה לקב"ה (יעויין ב"קונטרס החסד" - פרקי הנותן והנוטל, "מכתב מאליהו", ח"א עמ' 32). במיוחד הדבר ניכר, כשהוא צריך לקיים את המצוות שבין אדם לחברו, שהרעיון המרכזי שלהן הוא לתת. האמא מבטאת את הרצון לתת, בכל ענייני הבית. במיוחד, הדבר בולט בנתינה לילדיה. זה מתחיל בכך שהיא נותנת לעובר בתוך מעיה את כל הנדרש לו. אח"כ מיניקה אותו ביציאתו לאוויר העולם, וכך היא מלווה אותו בשלבים השונים של גידולו.

התחום הנעלה ביותר אותו האמא רוצה לתת לילדיה, הוא החינוך. בכך היא נותנת את כולה ומעצבת את הילדים גם בבניין הגופני וגם בבניין הרוחני. זה במישור המשפחתי הפרטי.

בדורנו, עם השתלבות האמא גם בעבודות חוץ, אם היא משולבת בתחום החינוך של האחרים, היכולת לתת גם לאחרים, מקבלת ממדים גדולים יותר. במיוחד, הניסיון הפרטי של חינוך ילדיה, יכול לתרום את חלקו גם בנתינתה לחינוך האחרים.

ממילא, התייעלות העבודה בבית, מאפשרת לאמא להרחיב את שותפותה בבניין העולם ואת הרחבת כוח הנתינה הטמון בה, גם לאחרים.

ג. תנאים יסודיים: עדיפות הבית והצניעות

כל האמור לעיל, בעניין שילוב האם בעבודות החינוך והחברה, כפוף לשני תנאים יסודיים, שאלמלא הם מתקיימים, כל הנ"ל בטל. התנאים הם:

(א) שהעיסוק בחינוך האחרים לא יפגע בעבודות הבית הפרטי של האמא בכלל, ובחינוך ילדיה בפרט.

(ב) אי פגיעה בענייני הצניעות של החברה בכלל והאישה בפרט. אחרת, יוצא שכרנו בהפסדנו.

לשם כך, חייבת כל אמא לשמש דוגמא אישית לילדיה, ע"מ שהם ינהיגו זאת בבתיהם. כ"כ, המורים והמורות צריכים ללמד זאת את תלמידיהם ותלמידותיהן, ואף לשמש דוגמא לכך.

כל זאת, לאור ההשפעה השלילית של הפלג הקיצוני של "מהפכת הנשים" וכן ההבנה השלילית של המושגים "הישגיות" ו"מימוש עצמי", העלולים לשבש את מחשבות האמא, מהמטרות הערכיות הנוכרות במאמר זה. אנו עדים לתוצאות קשות בעולם המערבי, כאשר האמהות יצאו מהבית לשם מטרות של הישגיות ומימוש עצמי, וכך נפגע הבית ויסוד הצניעות, וכל יסודות החברה ובעיקר המשפחה, התערערו.

הפסוק המפורסם, המסמל את דרכה של האישה היהודית בכל הדורות:

"כָּל כְּבוֹדָה בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה"

(תהילים מ"ה, י"ד)

לא נפגע מהשינוי החיובי במציאות החיים. אנו מאמינים בנצחיות הכתובים ובהשלכתם גם לימינו. עיקר פירושו של הפסוק הוא אודות תכונת הצניעות של האישה. כך מפרש המדרש:

"כל המצנעת עצמה זכתה משבצות זהב לבושה".

(במדבר רבה פרשה א', ג')

בכל דור, תכונת הצניעות מיושמת לפי התנאים של המציאות. כמובן שיש הגדרות הלכתיות קבועות בחלק מענייני הצניעות, שהן תמיד קבועות ואינן משתנות!! בדורות העבר, כאשר עיקר תפקידה של האמא היה בבית, משמעות הפסוק הייתה כפשוטו, שעיקר מקומה הוא בבית. לכן יציאתה החוצה מעבר לצורכי ביתה, פגע בדרכי הצניעות. בימינו, כאשר האמא יוצאת מהבית למשימות החשובות הנ"ל, אדרבה, היא מקיימת את חובותיה המיוחדות לדורנו. אמנם, גם זאת היא חייבת

לעשות מתוך גישה של צניעות, ובכך היא יכולה להיות בת מלך. גם אסתר המלכה, שעסקה בתפקיד ציבורי כנזכר בסוף מגילת אסתר אודות תקנותיה, סימלה את תכונת הצניעות בדברי חז"ל במסכת מגילה (דף יג:). וכן להפך אצל דבורה, מצאנו ביקורת של חז"ל על שהבליטה מעט את עצמה, כדברי הגמ' בפסחים:

"כל המתייחר... אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו... מדבורה, דכתיב (שופטים ה', ז'): עד שקמתי דבורה, וכתוב (שם י"ב): עורי עורי דבורה".

(ס"ו, ע"ב)

לעומת זאת, הגמ' במגילה משבחת אותה, בהקפידה על דיני יחוד תוך כדי תפקידה הציבורי. וז"ל:

"(שופטים ד', ה') והיא יושבת תחת תמר - מאי שנא תחת תומר? משום יחוד".

(דף י"ד, ע"א)

אנו רואים שחז"ל משבחים את האישה כאשר היא משמשת בתפקיד ציבורי ומתוך צניעות. בודאי, כאשר האמא תחנך את תלמידותיה בנוסף לילדיה, וכל זאת מתוך צניעות ויראת ד', "ויהללו בשערים מעשיה".

סיכום

התייעלות העבודה בבית, ויציאת האמא לעבודות חוץ, היא עובדה מציאותית. הראייה קוק רואה זאת כהתפתחות חיובית, המבטאת גם שינוי חברתי מוסרי, כיוון שהקב"ה מכוון את התקדמות העולם, בהתאם להתקדמות החברה האנושית.

מצוות החינוך לא נזכרת במפורש אלא רק בחובת לימוד התורה לבנים ובחובת לימוד האמונה ביציאת מצרים. המקור העיקרי הוא "חנך לנער ע"פ דרכו". אמנם המשך חכמה מצא מקור בדברי ד' על אברהם: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וכו'".

בעניין חובת האמא, נחלקו ראשונים ובעיקר האחרונים בדברי הגמ' בנזיר ובהבנת בעל תרומת הדשן, האם חובתה כמו האבא או לא, או לדעת ביניים, רק כשאין אבא.

נראה, שלשיטת הראשונים שאישה חייבת ברמה כלשהי של לימוד תורה, בעיקר את הצד הקיומי שבו גם היא חייבת, לפי הבנת "בית הלוי" או הרב זווין, הרי שהיא מצווה גם ללמדו לאחרים. זאת משום הכלל "כל שמצווה ללמוד, מצווה ללמד לאחרים".

ראיה לסברא זאת, מצאנו ביכולת של האישה לברך ברכות התורה. כ"כ, החובה לקום מאישה היודעת ללמוד וללמד וכן חיוב תלמידותיה לקום מפניה, ע"פ דיון שכתב הגר"ע יוסף.

במצוות האמונה, מרחיב הרמב"ן את משמעות יציאת מצרים הניכר בהרבה מצוות, כרצון להפנים בנו רעיונות מרכזיים באמונה, בהם גם האישה חייבת, ממילא היא גם מצווה ללמד את האחרים. במישור המוסרי, מצאנו את גדולי ישראל מחייבים את האישה בכך, מי באופן של חוסר בררה - כניצול טוב של הזמן הפנוי, ומי שרואה בכך מחויבות שווה של האישה בחלק זה של התורה. כ"כ היא מחויבת בדאגה לחינוך הילדים הזקוקים לה בגילאים השונים. כל זה במישור ההלכתי.

במישור האמוני, אנו רואים בימינו, הרחבת הסיבות המצדיקות את פנייתה של האמא לחינוך האחרים. ראשית, ניצול טוב של הזמן הפנוי. שנית, ההתפתחות החיובית של העולם, כביטוי לשינוי חיובי של העולם וחיובות שותפות האמא במהלך זה.

שלישית, השותפות בבניין העולם, בו נצטוונו בסוף הבריאה, וכן פיתוח כוח הנתונה ע"מ להתדמות לקב"ה, נותנים חיזוק להשתלבות האמא גם בחינוך האחרים.

כל זה כפוף לשני תנאי יסוד, שתפקיד האמא בבית לא יפגע, ושענייני הצניעות של החברה לא יחרסו.

הפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה", נשאר עם הפרשנות העיקרית שלו, שהאישה תנהג בצניעות בכל דרכיה, גם כשהיא מחוץ לבית. הרחבת תפקידי האמא בדורנו, מגדילים את מחויבותה כלפי הציבור, ומזכים אותה בלקיחת חלק חשוב בחינוך עמנו.